

A CSALÁD ÉS CSALÁDFŐI HATALOM JOGI JELENTŐSÉGE A RÓMAIAKNÁL.

A család és családi hatalom jogi természete felől a rómaiak felfogása a maiától felette elütő. De, a mint erre a klasszikus jogászok többször figyelmeztetnek, elütött az már a más, egykoru nemzetekétől is.

Ámbár az állami élet alakulását a rómaiak is a törzs- és nemzetségnek családi alapon történt egyesülése szerint képzelék; a házasság és ebből eredő vérségi kötelék természeti jelentőségét mindig méltányolni és jogilag megfelelő módon érvényre is juttatni tudták: a család intézményi megalapításánál mégis mindkettőt mellőzve, tisztán u. n. jogi (civilis) ratióból indultak ki; a család és családi személyi viszony keletkezését, fennállását és megszűnését az egyéni hatalomteljesség „potestas“ kategóriájára állítván. A családi hatalom tartalma nem a vérség és specifikus családi szeretet természetével jární szokott jog és kötelezés együtességéből került ki, hanem benne egy a végletekbe átmenő egyoldalú és kizárólagos egyéni akarat nyert jogi szentesítést: felelőség és gyermek csak uralmi tárgyakként tűnnek fel.

Másfelől azt találjuk, hogy a római közélet másik alakító tényezője az erköles és jó szokás, örökké éber szemmel örködik a családi viszony természet-ethikai parancsainak pontos betartása felett. A házasság és szülői viszony ezen alapról való szemléletében párját nem találó magas, ideális szempontokból indul ki. A háztűzhely a szeretet és kölcsönös tisztelet állandó oltára, a család az ősi erények védbástyája.

Honnét a jog és erköles e sajátos eltérése, illetőleg ennek daczára a családi élet virágzó volta? oly kérdés, mely elől gondolkodó jogtörténetíró még kitérni nem tudott; nem is véve ama

több rendbeli jogi sajátosságát, a mely az alapelv részletes alkalmazásánál a jogi logika útját állja.

A problema megoldhatását célzó, egész elméleteket is találunk az újabb jogtörténeti tudományban. De ott van az eredménytelenség zavaró jelensége is; sőt az a még nagyobb baj, hogy a kérdés homályos volta, a megoldást célzott módok mesterkéltségének következtében, nem hogy oszlott volna, hanem konzekvenciáiban sok magában véve világos dolgot is már-már érthetlenné kezd tenni.

Sikerülne tehát csak valamennyiben biztosabb nézpontnak kimutatása, bizonyynyal jó szolgálat volt az erre fordított munka. De el fogja-e ezt olvasóm következő fejtegetésemről mondani, előre annál kevésbé merném ezzel biztatni, mivel, hogy velem tartson, első feltétel: megszokott és nagy tekintélyű nevekkel fedett gondolkodásmódokkal szakítani, a mi pedig nem könnyű dolog.

I.

1. A hagyomány nyomán indult római történetírás az ősi község népességének kivállását, a közös származás tudatából fejlődni szokott törzsi-társulás alakjában tünteti fel. A községet cselekvő állapotában jelentő közeg, a „comitia,“ nem a községtagok számi összességéből került ki. A lakosság ily értelemben vehető, mintegy természeti egésze és a község mesterséges egységét alkotó amaz intézmény közzé, áthidaló tagként helyezkedett egy a község tagjainak közvetlenebb hit- és gazdasági céljait előmozdító társulási szervezet, melynek részei: a „tribus,“ „curia“ és „gens.“ Minden fizikailag és értelmileg már oda fejlődött községtagnak akarata kiegészítőleg járult ugyan a közakarathoz vett comiciális határozathoz (iussus populi, lex); de csak ama közvetítő szervezetben és szervezet által.

A társulás eme tipikus szervezetének két első tagja felvett kérdésemmel csak távolabbi összefüggésben lévén, nem fogom azokat itt közelebről vizsgálni; de annál szükségesebb lesz a harmadikra, a gensre fordítani mindenekelőtt figyelmünket.

2. Ismeretes dolognak vehetem a vitát, mely a gensi intéz-

mény eredeti szervezeti jelentősége felől az újabb jogtörténeti tudományban még mindig elég élénken folyik. ¹⁾ Saját felfogásom könnyebb mérlegelhetése szempontjából a felől tehát csakis annyit akarok megemlíteni, hogy az egyik fővélemény szerint a gens tisztán közigazgatási célból, mesterségesen megalkotott intézmény, melyben a hozzátartozás kérdésénél csak a névközösség (nomen) volt a döntő; míg ellenben egy másik, a mint látszik ma már elterjedtebb nézet szerint, habár a gens közigazgatási célja nem is tagadható, mégis a gensi asszociáció a vérségi kötelékből fogandó fel; a gens e szerint: az agnatikus-család, s csak mint ilyen volt a közigazgatási szervezetbe illesztve.

A mint én látom a dolgot, e felfogások mindenikében van valami, a mi a gensről fenmaradt tudósításainkkal és az egész szervezet természetéből vett indokokkal igazolható. Úgy, hogy a hiba inkább a magában véve helyesnek téves alkalmazásában, különösen pedig az abból levont további következtetésekben rejlik. Ugyanis, az ó-római községi szervezetben kezdettől fogva dominans mesterséges szervezkedési elemek szerint, a gens már eleve sem maradhatott természeti vonatkozásában; községi intézménynyé váltott, s mint ilyennek constructiója a pusztán természeti, tényleges ismervénél, a vérközösségnél, meg sem állhatott. Mert ez többé-kevésbé a véletlen munkája; míg a községi jelleg a jogok és köteleességek átruházásából kerülvén ki: az állandóságot és egyneműséget postulálja. A miből könnyen érthető, hogy a gensnél eredetileg minden esetre felvett vérségi kapocs helyét a községhez való közvetlen viszonyában, csakhamar az általánosabb és már mesterséges módon is fenttartható névközösség foglalja el; a minek alapján olyan tagjai is lehettek, a kiknél a vérközösség nyomai már ki nem mutathatók; továbbá, a gensnek corporatív jellege, a mi „ius gentilitium v. gentilitatis“-ban összesített vállalási, fegyelmi és magángazdasági jogositványokban válik ki a községes jog köréből. Ebből azonban még nem következik szük-

¹⁾ V. ö. Niebuhr. Röm. Gesch. I. 326 kv. Schwegler, Röm. Gesch. I. 612—15. Ortolan, Histoire de la Législation Rom. I. 20 kv. Willems, Le droit publ. rom. 2 §. Becker, Röm. Alterth. II, 35 kv. Göttling, Gesch. der röm. Staatsverfass. 35 §. Ihering, Geist des Röm. Rechts. I, 14 §. Clark, Early Rom. Law. §. Fustel de Coulange, Cité antique, Ch. X. stb.

ségkép, hogy a vérség köteléke eredeti jelentőségét egészen el kellett volna hogy veszítse; hogy a genset kitevő tiz-tiz háztűz (domus) csoportosításánál csak talán a telki szomszédság dönt vala; mert ez, egyéb okoktól eltekintve, már csak az ősi hitélet alaptételei szerint sem volt volna lehetséges. Ezen irányban tehát nincs is miért tovább kételkednünk. Ámde én épen azt találtam, hogy ezzel még nem is sokat értünk el arra nézve, a miért e viszonyt tulajdonképen kutatnunk kell.

A gens ugyanis szorosán véve a községi szervezetnek még mindig összetett része; még corporatio, melynél az egyénnek, mint a község önálló tagjának, jogosultsága ki nem válhatott: holott ez, mint „civitas,” a római közjog és polgári szabadság egyik fundamentalis intézménye. Ha már most a gens a községi szervezet végső tagja, akkor a keret zárt és kizáró voltát véve (t. i. hogy a község 300 gensből alakult), úgy állana a dolog, hogy a község és egyén között az utolsó láncszem is a gens; vagyis a jogalanyiség közlésének közvetlen szerve: holott világos, minden kétséget kizáró forrásadataink szerint, a jogalanyiség vagy egyéni jogosultság determinációja minden irányban a familiával, vagyis a gens kisebb alkatrészével volt közvetlen okozati összefüggésbe hozva. A mit világosan igazol mindjárt azon alaptétel, miszerint a családfői hatalom megszűnése, a családtagoknak mennyi külön-külön családdal való kivállását, illetőleg a jogalanyiség teljességének keletkezését vonta maga után. De ezen sajátos ellenmondást az újabb jogtörténeti tudomány a felvett alapokon megoldani nem tudván, azt egyszerűen elejté. Persze csak azért, hogy mindjárt egészen új elméleteket legyen kénytelen felállítani, a melyekből aztán az állam és egyén közötti viszony, illetőleg a családfőség, sajátos természetét érthetővé tehesse. Ezek szerint tudvalevőleg, a római közélet alakulásánál, valamint további fejlődésénél, hol a patriarchalismus, hol az ezzel homlokegyenest ellenkező és az előtt jogilag ismeretlen egyéniségű uverénitás eszméjének alakító elemként való felvétele volt szülő oka mindazon sajátosságoknak, melyek a civitas és patriapotestas intézményeiben illetőleg az egész községi szervezetben nyilatkoznak.

Forduljunk csak el ezen felette iskolás izű dogmáktól, és vegyük Róma alapintézményeit közvetlen vizsgálat alá, mindez bizonynyal más színben is fog feltűnni.

3. Felöltő előttem mindenekelőtt az, hogy Róma államiségának teljes kifejlődési időszakában élt római államférfiak és jogtudósok az ősi alkotmány amaz intézményeinek magyarázatánál azon „mélyebb“ indokokat egyáltalában mellőzik, akkor, a midőn különben minden kínálkozó alkalommal hangsúlyozzák, hogy Róma éppen ezen institucziói is, más népek jogával összehasonlítva, egészen elütő sajátosságot („*proprium civium Romanorum*“) mutatnak. Hogyan értsük meg e jelenséget? Azt mondják a patriarchalizmus uralmából. De valjon, Róma alapítási korát és a körülfekvő népségek állami és társadalmi műveltségi állapotát véve, nem érthetetlen anachronizmus-e egy ilyen kiindulási alap?

Bármily töredékesek és hiányosak is legyenek adataink a Rómát megelőző és azután egy ideig együtt fennállott itáliai államközségek felől, mégis mindenki belátja, hogy azok az állami fejlettség és közművelődés már magasabb fokáig jutottak volt. Eleve is biztosra vehető tehát, hogy Róma első községi szervezkedése alkalmával az amazoknál már kifejlődve talált intézmények általában véve mellőzve nem voltak, vagyis hogy így véve a dolgot, Róma sem volt egészben véve eredetileg más, egy itáliai városi községnél.²⁾ És csakugyan alapos azon megítélés, hogy Ró-

²⁾ E szempont helyes voltát ma már bővebben indokolni egészen felesleges buzgalom volna; több mint bizonyos lévén, hogy Róma első, törzs lakosságát nem szákmányra és kalandokra vágó pásztorlegények csoportja, hanem egy más községben már százados institucziók nevelő hatása alatt élt elszakadtak vagy gyarmatosok alkották. Egészen össze is vág ezzel a római hagyomány, mihelyt annak elbeszélését ma i nyelvre fordítjuk. Hogy egyebet ne említsék ugyanis, e hagyomány mindjárt a község alapítását már olyan formaságokhoz kötö, melyeknek alap gondolata az az időbeli uralkodó vallási és polgári életmód állandósult és általános nézeteivel függ össze; első intézményeként olyanokat említ fel, melyeknek feladata a község belső életrendjének létesítése, tehát az u. n. polgári institucziókat. Ezért véve Ciceró ezen intézmények tárgyalásánál maga is irányadónak, hogy „*Romuli . . . aetatem . . . iam inveteratis litteris atque doctrinis omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato, fuisse cernimus . . . in id saeculum Romuli cecidit aetas, cum iam plena Graecia poetarum et musicorum esset, minorque fabulis nisi de veteribus rebus haberetur fides* (De republ. II, 10). A római jogászok pedig ezt másképp éppen nem is tudták még csak képzelni sem. A historiai szempont náluk csak is annyiban nem egészen kifogástalan, hogy fejtegetéseiknél a fejlődés további egymásutánja van elmosódva; hogy néhol methodikai fogásaik kedvéért az eredményt véve, anachronizmusba esnek. Vallási, köz- és

mát, nagygyá és hatalmassá nem annyira intézményeinek sajátos volta, mint inkább népének kezdettől fogva bámulatos tettereje és szívóssága tette; hogy ez hatol keresztül és vívja ki részére Italia többi népeiségei között azon ezentralitást, a melyből élet-pályájuk többé nem szabadulhatott.

De másfelől kimutatottnak vehetjük azt is, hogy azon italiái államközségek belső életében épen Róma keletkezése táján nagyobb mérvű átalakulások voltak folyamatban, és hogy ezek Róma alapításával is okozati összefüggésbe hozhatók. Miből kerülhetne ki tehát a római íróktól annyiszor említett „római sajátosság könnyebben,“ mint ha felvesszük, hogy az akkori műveltséget már magukkal vitt alapítók, a régi állapotokkal való elégedetlenségben nyilatkozó előre törő fejlődés igényeivel is számoltak.

Ezen alapról nézve Róma első állami korszakát, bizonynyal más értelmet kap a szervezkedésről fennmaradt hagyomány is. A tervszerű fejlődés vonása abban nem csak a későbbi reflexio műve, hanem a jól letett alapok természetes következményeként fog feltűnni; a mint ezt a római közjogi tudat maga is állandóan így vette.

Nem czelom itt a római alkotmány alapintézményeit részletesen fejtegetni. De mert felfogásom szerint a családi hatalom épen azokkal való összefüggéséből kellett hogy sajátos tartalmát kapja, bár röviden rá kell mutatnom, mi volt azoknak tulajdonképeni alapja, és miként értendő egymáshoz szerkezeti viszonyuk. Úgy ez, mint a római gondolkodásmód pedig utalnak arra, hogy először is a magistratura természetét állapítsam meg.

4. Az állampolgárok kizárólagos egysége, a rend és jog eszméje szerint tagosult comitia és magistratura, már eleve arra utalnak, hogy a római a közhatalom tevékenységében a nép egészi életének nyilvánulását találta. A tagozat a rend; ez pedig az elsőbbséget és ennek correlatumát, a hatóságot önként adván, könnyű érteni, hogy e nélkül azt, a mit államnak neveznek, a római se tudta képzelni.

magánjogi intézményeik legnagyobb részének típusait, már ők is megtalálták az akkori általános italiái életrendben.

A hatóság már az ősi római közjogban eszméjének eredeti teljességében lép elénk; mint az állam hatalmának állandósult, tárgyilagosult kifejezése: institueziója. A község hatalmának — a mit a római jogi műnyelv állandóan „potestas“ és „imperium“ kifejezésekkel jelöl — érvényesítője, egyéni köréből épen az által emelkedik ki, hogy a közakarát ama hatalmat rá átviszi, ténykedésében bennfoglaltnak veszi. A minél fogva a magában objektív magistratusi jog, alkalmazottá, mint ma mondanók „alanyi jogosultsággá“ változik; perszé azon lényeges módosulással, hogy az az egyén addigi általános értelemben vett jogalanyisága mintegy nyugvó állapotba jut; vagyis, hogy benne már csak a hatósági személynek van jogi aktivitása, az intézmény elevenül meg; a mint ezt közjogi megjelölése: „magistratus,“ világosan jelzi. Az intézmény eme személyi összefonódását oly természetesnek is vélték, hogy a magistratusi hatalmat önmagában létezőnek képzelni sem tudták; a minék bizonyítéka, hogy a hivatalos év lejártá magában véve a magistratusi személy jogosultságán mitsem változtat.

Egy másik fundamentális sajátság, a magistratusi jog tartalmi oldaláról jelentkezik. A római államjogi tudat a hatósági hatalomnak, közigazgatási kategóriák, mint ma mondják „hatáskörök“ szerint való szétdarabolását, soha sem tudta az állameszme egységével összeegyeztetni. A magistratus kezében a közhatalom nem lehet egyéb, mint eredeti alanyánál a nép egészszénél. Nem volt és nem lehetett más célja és korlátja, mint a közjó fentartása és előmozdításának kötelessége: *conservandae libertatis atque augendae rei publicae — praecipua cura rerum*. Ily alapon tehát az imperium absolut és kimerítő bármely irányban, s nincs változásnak kitéve: a mit mutat az, hogy a római államférfiak hagyományos politikai dogmája szerint a monarchia elejtése és ismét visszaállítása, a hatalom természetén mitsem változtatott. A consuli hatalomról mondja Cicero (De rep. II, 32), hogy az „*genere ipso ac iure regia*“ (sc. potestas); a principatusiról Ulpianus (D. I, 4. 1), hogy az kötelező, mert „*lege Regia — populus ei (sc. principii) et in eum (sc. principem) omne suum imperium et potestatem conferat.*“ A köztársaság

egyik alapintézménye; a collegatus másképp, mint ily alapon, közjogi érthetlenség is maradna. ³⁾

A szó szoros értelmében szervileg alkalmazkodott a magistratus ama közkormányzati eszméjéhez, az alkotmány két másik alapintézménye, a comitia és senatus.

5. A comitia az államközség eszmei alanyiségának konkrét alakja, a képviselés mesterséges intézménye által közvetítve. Cselekvési körének kiszabása tehát csak a községgé egyesülés és szervezkedés ezéja szerint történhetett. Ezek pedig részben állandók és változatlanok; részben a mindinkább kibontakozó és teljesebbé váló közélettel felmerülők, tehát megfelelő intézmények létesítésével, a közélet rendjébe illesztendők. A római köztudat az első kategoriába tartozóknak vette: a község és védő istenei közötti viszony szakadatlan fenntartásából eredő kötelek teljesítését, s azon világi ténykedést, a melyben saját jogalanyiségának tudata szükségkép kifejezést kellett hogy találjon: a magistratus választását és az önfentartás biztosítékainak, az alapintézményeknek közvetlen védelmét. A másik kategoriába tartozott mindaz, a mit ma „törvényhozás“ kitétel alatt szokás érteni.

De a község jogalanyiségának ezen egészen helyesen és magában véve kimerítőleg concipiált intézménye, sajátyszerű kibővítést nyert már az ősi alkotmány egy másik intézményében, az u. n. „senatus“-ban, vagy a mint a regnum idejére vonatkoztatva jelölték: „consilium regium“-ban.

Tudva lesz, hogy a régi római közjog egyik leghomályosabb kérdése a senatus és comitia között létezett viszony ter-

³⁾ A római jogtörténeti tudomány egyik legszebb sikerének vehetjük a magistratura világosabb és határozottabb felfogását az újabb írónál. L. különösen Mommsen, Staatsrecht I, 44. Becker, i. m. II, 7. Willems i. m. p. 225. Forrásaink azonban már nem mindig elég szabatosak. Így p. Paulus (D. L., 16. 57.) a magistratus fogalmának megállapításánál csak a grammatikusok (Varro, de L. L. V. 14; Festus v. magisterare) után indult; az ő meghatározásában tárgyilagosságnak csak a „praecipua cura“ rész vehető; a mi azonban a magistratus fogalmát még ki nem meríti. Jellemző azonban, hogy már Festus is hangsúlyozza az imperium bennfoglaltságát: „qui per imperia potentiores sunt.“ A szómagyarázatra nézve különben v. ö. Dirksen, Manuale latinitatis fontium iuris civilis, v. Magistratus p. 559. Mennyiben volna talán teljesebben fogva fel a dolog a szövegben adott tételek szerint, ezt itt persze bővebben nem fejtegethetem; megjegyezhetem azonban, hogy úgy ez, mint a

mészete; vagy a mint ismét ma mondanók, a senatus közkormányzati hatáskörének megállapítása; s hogy e homály szülöke részben forrásadataink hiányos volta, de különösen a római államférfiaknál is már észlelhető kényszerűség a nehézségen úgy segíteni, hogy a regnum korabeli senatusra a köztársaság közjogából vonnak következtetéseket; holott kétségtelen, hogy a két időszak között a senatusra nézve ilyen áthidalás lényeges tévedésbe esés nélkül lehetetlen. Itt is felette eltérnék jelen feladatomtól, ha e hiba részletes bírálatába bocsátkoznám: legyen szabad tehát e kérdésre vonatkozó tanulmányozásomnak inkább csak eredményét felmutathatnom.

6. A rómaiak állandó észjárását tartva szem előtt, bizony merném állítani, hogy a senatus eredeti jelentősége, az érettkor és előkelőség természetes tulsúlyában rejlett; a közkormányzat azon követelményében, hogy benne a közérdek a körültekintő megtartolás biztosítékát bírja. A római politikai bölcsesség, a közügyek terén való működés egyik feltételének tekinté mindíg, hogy az intéző hatalom döntő szavának kimondása előtt azokhoz forduljon, kiknek véleménye a körérzületre támaszkodik, és egyuttal a tapasztalás és belátástól van irányítva. A közgondolkodás ezen állandó axiomájából nyerte tehát a senatus intézményi jellegét, és ezzel egyszersmind az alapszervezettel állandó összefüggését; de egyuttal a jogilag kötelezést nem szülő véleményező vagy tanácsadási közvetlen feladatra utalása, magyarázza is a tanácsnak jogilag nem determinálható viszonyát úgy a comitia mint magistratushoz. Ezen szempontból véve egészen helyes és könnyen érthető közjogi jelentőséget nyerhet Cicero sokfélekép méltatott ismert megjegyzése, hogy Romulus, mint jó uralkodó „magis patrum auctoritate consilii regnavit“ Nem a község „gyámja“⁴⁾ tehát a tanács; vagy a „rex mellé rendelt családi-tanács,“⁵⁾ vagy mint még egy más „fő“ vélemény tartja „magánosok semmi önállósággal nem bíró gyülekezete,“⁶⁾ hanem: községi instituczió, melynek

comitia és senatusra vonatkozó részek, egy nagyobb terjedelmű tanulmányomból vannak véve, a hol már a kellő indokolás sem hiányzik.

⁴⁾ Willems i. m. p. 46.

⁵⁾ Lange, Röm. Alterth. I, 53. §.

⁶⁾ Rubino, Unters. über röm. Verfass. u. Geschichte. 146 old.

szükséges voltát a nép gondolkozásmódja és az ősoktól öröklött jó szokás igazolta. Közreműködési köre feladatának sajátjánál fogva eleve és szorosan ugyan ki nem jelölhető; de kétség kívül mindazt felöleli, a minek közkötelező voltát közvetlenül a község önelhatározásából lehetett csak indokolni.

7. A mondottak szerint mind a három fundamentalis intézménynek közvetlenül véve saját alapeszméje és célja levén, a közrend létesítésénél az elkülönített működés színében tűnnek fel; a minthogy az újabb jogtörténeti tudomány szemlélni és mérlegelni is szokta. Ámde ez épen csakis külszíne a dolognak; mert valóságban, a mint már az eddigiekből is kivehetni, közöttük a legszorosabb, egymást kiegészítő szervi összefüggés a dominans momentum; a mi minden olyan alkalommal azonnal előtérbe is lépett, a hol a hatalom tényében a község közvetlen akarata, mint mondják, szuverénitása kifejezésre kellett hogy jusson: a hol a hatalmi tényből eredő jog vagy kötelezés általános, az állam alanyiságát közvetlenül érinté. Kétségtelen ugyan, hogy a központi erő a comitiában feküdt; a mit mutat az, hogy a magistratus hatalmi tényeinek jogosultsága a közjog állandó és hagyományos tétele szerint, mindig csak származékos, átruházott jogosultság következménye. De épen abban nyilatkozik a római jogi köztudat világossága és határozottsága, hogy a magistratus másfelől nem kevésbé állami alapintézmény oly értelemben véve, hogy nélküle a közhatalom csak eszmei léttel birna, mozdulatlanul maradna; habár mint mondtam, a magistratusi tény legitimilisát csak a község közvetlen elhatározása indokolhatta. Míg ismét egy másik irányban a senatus közreműködése korlát, melyet a közakarat mindjárt eleve önmagában talált meg és juttatott érvényre, midőn egyes elhatározásainak érvényét, az érettebb kor tapasztalata és megfontolására, mintegy feltételre állítá. A magistratus és comitia ama kölcsönös viszonyának alapja az alkotmány állandó és sarkalatos része az u. n. „lex curiata (Regia) de imperio;“ a comitialis határozat feltétlen kötelező voltának, tartalmi helyességének ismervénye: az „auctoritas senatus.“ 7).

7) Így lehetne, azt hiszem, legkevesebb inconvenientiával e felette vitatott, s valljuk meg, egyúttal csakugyan homályos közjogi viszonyt formulálni.

Kérdem már most: hol van itt csak nyoma is a patriarchalis eszme praedominans voltának; vagy lehetne-e egyáltalában ennek felvételével azon alkotmányi intézményeket akár külön-külön, akár együttműködésükben helyesen érteni? És e kérdés fennmarad a másik, u. n. individualis elmélettel szemben is; mert ennek jellegadó jelentőségét ama közintézmények világosan collectiv megállapítási módja, már magában is, eleve kizárta. De ha ez így van, akkor felvett intézményünk, a család és családi hatalom további kutatását illetőleg is mondhatjuk, hogy ezen alapon és ezen irányban sajátos jelentőségének megismerését hiában reményli valaki. Az eredmény legfeljebb az lesz, a mi eddig is volt: egymástól lényegileg különböző dolgok összetévesztése. Ha pedig ismét az eddig követett út és mód czéltalan, akkor ebből már mindjárt következik, hogy nem is az egyedül lehetséges: mert minden dolognak meg van a helyes, mint mondani szoktuk, a maga módja. Keressük csak tehát.

8. Az alkotmány említett három alapintézménye, magistratus, comitia és senatus, a mint talán nem is kellene mondanom az állami életrendet illetőleg még nem kimerítők. Bennük csak a község ideális léte találta meg érvényesülésének konkrét módjait: vagy mondhatnók saját alanyisága válik alkalmazottá. Ha valamely állami társulás itt megáll, akkor teljes kibontakozásáról szólni nem lehet; az ember abban nem találta meg azt, a mit keresni szokott: önezelu eszméjének fokozottabb és tökéletesebb megvalósítási módját. Már pedig az állam historiai léte czélja szerint csakugyan nem egyéb: az emberi lét legmagasabb formájánál. Érdekei különvált feltűnésének daczára, emberi érdekek abstractiói; ily értelemben az egyénieknek is mintegy csúcsban egyesülései. Az ember egyéni létét az állami meg sem semisítheti a nélkül, hogy saját magáénak tökéletesebb megalkotásáról egyúttal le ne mondjon. Az egyéni létnek az államhoz való meghatározása, ennél fogva éppen olyan originarius szervezeti feladat, miként ezt a községre magára vonatkoztatva vettük.

Mert pedig az ember egyéni kiválása természetileg a család útján történik, önként merül fel a kérdés: vajon nem a kettő közötti eme természeti viszony folyt-e be egyiknek is másiknak is jogi alakításánál?

9. Az ember egyénisége a jog szempontjából véve sem lehet más, állami vagy jogi elismerésre jutott önállóságánál. A kérdés tehát először az: miből állhat ezen önállóság? Egyébből nem, mint hogy annál fogva az egyénnek a joghoz alkalmazkodó akarata a jog elismerése és védelmében részesül. De ha az egyéniség jogi elismerése a joghoz való alkalmazkodást feltételezi, magától értetődik, hogy mindenkori köre az államrend alapintézményei által lehet csak közvetlenül meghatározva. A mi két irányban történik: megadják azok neki az államhoz való tartozás általános jogát, illetőleg közvetítik ennek elvont jogalanyiségében való részesülését: mely okból lehet és szokták is, az egyéniséget a jogalanyiséggel ugyanazonosítani. Az első viszony egészen általános tartalmu; de már a másik szükségképen szorosan körülírt, a minthogy egy már konkrétobb kifejezéssel: „állampolgárság“ szoktuk is jelölni. Akár egyik, akár másik vonatkozásában véve azonban, mindig úgy áll a dolog, hogy az egyéniség vagy jogalanyiség az alkotmány egészével áll okozati összefüggésben, és ez okból mindig „pozitív.“ Az egyéniség azonban az egyéni érdekek elismerését is követeli; ezek pedig már egyéni minőségüknél fogva, csaknem végtelen változatosságban jelentkezhetnek. Önként érthető tehát, hogy az alap kategória eredeti egyszerűségénél, egy még oly kezdetleges állami életmódot is téve fel, meg nem állhatni; vagyis hogy az ember jogalanyisége ezen irányban szükségkép közelebbi determinációt követelt. Hogyan történt ez? ma már az állam történeti fejlődésének tisztultabb felfogásából indulva ki, nem nehéz megmondanunk. Egyszerűen és érthetően szoltunk ugyanis, ha azt mondjuk, hogy a feladat a jognak köz- és magánjogként további szétválasztásával volt megoldva; az utóbbi tagban, mint már a kifejezés is mutatja, az egyéni érdekkörnek a közrendbe való beillesztése foglaltatván. E kör terjedelme is persze az állami fejlődés különböző fokain különböző volt. De a római jognak alap- és állandó axiomája, hogy az állam céljai ezen irányban már meg vannak óva, mihelyt az egyéni érdekek érvényesülési módja a közélettel összhangzásba van hozva. ⁸⁾.

⁸⁾ Az újabb, főleg német írók közönséges képzelete, hogy a rómaiaknál a magánjog eleinte a közjogban lappangott, különösen pedig, hogy az csak a plebejusi viszonyok közjogilag annyira anomalikus természetéből vette le-

Amde a rómaiaknak ismert képzetét az állam szervezetének, hogy így fejezzem ki, mintegy mechanikai része felől, tartva szem előtt, az a kérdés már most: az egyéniségnek elismerése, mi módon volt ezen oldalról az egész alkotmánynyal összekötve? illetőleg, mi volt azon külső alap, substratum, melyre az egyéniség jogi eszméje náluk állítva volt?

10. Mai felfogásunk szerint a jogalanyiség az emberminőséggel ugyanazonosítva levén, mondhatjuk, hogy ez a közvetlen alap is, melyre az fennebbi értelme szerint állítva van: és hogy a jogalanyiságnak csak további kibontakozása a családi állapot. De a római ezt tudvalevőleg nem így fogta fel. Az ember minőség náluk pusz t á n természeti tulajdonság, mely önmagában véve jogi aktivitásra senkit sem képesít. Ily értelemben a jogalanyiságnak nincs substratuma. A „homo“ magában véve annyira nem jogalany, hogy ennek épen ellenkezője, az az jogi tárgy „res“ is lehet. Vagyis, hogy a jogalanyiség abstractiója, a civitas, náluk eredeti jogi körét még szigoruan betartja; az ember csak mint civis tarthat számot a jog elismerésére. Illusztrálja is ezt mindjárt a közjog egyik legfundamentálisabb tétele, mely szerint mindaz, a ki vagy a mi a községi köteléken kívül áll, a község egyenes negatiója, „hostis,“ „hostilis res,“ a kivel vagy a mivel jogi összeköttetés örök időre képzelhetetlen: „aeterna auctoritas esto.“ Sőt, ha a civis maga ellenséges hatalomba került, akár ütközet alkalmával, akár ha csak a háboru kitörése véletlenül ellenséges területen találta volna: a községre nézve meghaltnak, „a polgárok számából kitörültnék“ vétetett, az az jogalanyisége megszűnt. ⁹⁾

A természeti alap, vagy a római speculativ kitévelt használva, a „naturalis ratio“ teljesen indifferens volta jellemzi pedig a civitasnak az állam beléletében való alkalmazott jelentőségét is.

gyen keletkezését. De e felfogásról a római jogászok mitsem tudnak; a mint-hogy az állam természetes fejlődése is ellene mond ama hypothezisnek. A közés magánjog között különbséget létesíteni szokott szempontot, a köz és magánérdek elkülönítését, forrásainkban a lehető szabatosan találjuk mindenütt. V. ö. p. D. I, 1. §. 2. (Ulpianus); J. I. 1, §. 2. 6 Cicero, de finibus bon. et mal. V. 23; Liv. III, 34 VIII 17; Gell. N. A. X, 20. Plin. ep. I, 22. VIII, 14. stb.

⁹⁾ Mindez a közjog állandó tétele, melyet forrásaink számtalanszor ismételnek.

Elvontan véve ugyanis a civitas a specialis római intézményekben az egyénnek nyújtott jogok mintegy alanyias összesítése, a római közjog alapsémájában: a ius honorum, ius suffragii, ius connubii és ius commercii, mint ma mondanák megannyi alapjogok szerint meghatározva. Egyik úgy, mint a másik, csak a római sajátos állami életrend alapján képzelhető. Még az a rész is, mely a nemzeties alanyi érülettel összefüggni egyáltalában nem látszik, a ius commercii, annyira specialis civilis feltételek szerint volt képzelve, hogy valamely szövetséges néppel fenntartott forgalom lehetősége, nem úgy mint ma, magában a forgalom jelentőségében rejlő, nemzetek között közösöknek tartott elvekből eredőnek volt véve: hanem ezt is csak úgy magyarázták, hogy Róma maga magán tágit, saját jogát szövetségessére is kiterjesztvén; de még mindig fentartva kizárólag csak római polgárt megillető olyan forgalmi jogokat, a melyeknél a civilis ratio elközösítés esetében szükségkép megszűnik vala.¹⁰⁾

Ezek szerint tehát az ember egyéniségének jogi elismerése a római jogi felfogás szerint, a mint ezt különben a dolog természete is adná, csakugyan egészen világosan függ össze magával a község életrendjével; nem volt szükség arra, hogy az egyén jogalanyiságát valamely e czélra külön szolgáló szervezeti rész közvetítse. A civitas a szó szoros értelmében vehető alapintézmény, mely lényegileg sohasem is változott, jölehet az állam eredeti politikai és társadalmi viszonyai viszonylag véve már igen korán gyökeresen változtak.

Fennebb feltett kérdésünkre tehát, hogy valjon a család és egyén között létező természeti viszounál fogva, az egyéni jogalanyiság megalakításánál nem volt-e a családiságnak befolyása? azt hiszem elég biztosan felelhetünk.

Ámde itt azért még nem szabad megállani, különben oda jutunk, a hová azok, kik a római közélet fundamentumának épen csak az egyéniség jogi elismerését veszik. Az egyéniség a civitas felvett jelentőségében, ha így mondhatnám, csak legegyszerűbb, és publicistikus tartalma szerint áll előttünk; holott mint már rámutattam, az egyéniség elismerésével együtt jár az egyéni érdekkör kiválása is, a mit az állam jogi rendjében a magánjog

¹⁰⁾ V. ö. p. Liv. VIII, 14; IX, 43; XXXI, 31; XXXIX, 19. stb.

eszméje képvisel. Már pedig ezen irányban, határozott és világos nyomaink vannak arra, hogy ennek conceptiójánál a családiság jelentőségét a római jogi felfogás is felismerte és méltányolta: csak hogy persze egészen saját módja szerint!

11. A római állam szervezetében, mint érintők, a keret széléit a gensok képezték. Itt végződik mondhatnók, az állam egészi jogalanyiségének mintegy külső substratuma; tehát itt kellett volna hogy kezdődjék az egyéni jogalanyiség elkülönülése is. Ámde a gens egész szabása még tisztán testületi jelleggel volt, mely okból nem is lehetett az a közvetlen alap, a mire az egyén akár az államhoz, akár egyesekhez viszonyító magánjogi körének alakulásával támaszkodhatott volna. De ott van már a gens legegyszerűbb alkateleme a domus, a familia; és pedig így véve a dolgot, mint nem csak a gensi, hanem egyúttal az állami asszociáció valóságos széle vagy legegyszerűbb tagozata; a melyben tehát a corporatív tulajdonság már tovább alakítólag nem hat, önmagára tér vissza; és így az külön jogi alapot már csak az egyéni jogosultságban nyerhetett. És valóban, a római családi intézmények között nincs egy sem, melynek jogi miségét máskép, mint épen csak ezen alapon megérteni lehetne; a mint hogy nem volt semmi nyoma annak, hogy az állam alapintézményeinek alakításánál a familia corporatív jelentőségével hatott volna. Sőt abban áll épen itt az a sokszor emlegetett római sajátosság, hogy a családi hatalomban foglalt jogosítványok a községi hatalomnak egyszerűen utánczolt részei: az egyéni jogosultság mely itt az alapot képezi, szükségképen hozván ezt magával.

A családi hatalom körét és tartalmát részletesen ismertetni akarván, fejtegetéseit Gaius mindjárt egy olyan tétellel vezeti be, melyben a család természeti alapjaitól teljesen abstrahál, arra utalván, hogy a római polgár családfőségének hasonlója más népek jogi életében sehol sem fordul elő. ¹¹⁾

De másfelől, bármely irányban kutassuk az egyéni jogosultság alkalmazott jelentőségét is, a familiával intézményszerű összefüggése minden alkalommal előtérbe fog lépni. A mi ma már,

¹¹⁾ Gai. I, 55.

midőn e bámulatos jogrendszert egész összefüggése szerint szemlélhetjük, csak arra utalhat, hogy a római tisztán felismerte egyúttal azt is, hogy az egyéniség és állam közötti viszony, eredeti közvetlenségében hagyva, az állampolgárok szerveies egysége helyett, azok pusztán numericus sokaságát eredményezhette volna. Hiszen csak a családban válik ki az embernek már természeti egyénisége is, és csak a családi kötelék ismét az, a mi az egyént az államban atommá törpülni nem engedi: a mi homogenitását a nagy nemzeti testben folytonosságban tartja.

Mert a római alapjog a család létét tisztán jogi rátióból construált mesterséges alapra állítja, úgy tűnik fel a dolog, mintha ezzel a család természeti jelentőségét úgy az államra, mint az egyénre nézve teljesen elejtette volna: holott valóságban épen ellenkezőleg történt. Egy oly állami szervezet alapján, milyen a római volt, a familia és civitas elválhatlan egyesítése épen azt akarja jelenteni, hogy ezek az államiság állandó complementumai; tehát hogy alapjuk szerint is az állam rendjében kell gyökerezniök; a mire a családíságban talált pusztá „naturalis ratio“ elég erővel nem birt volna.

II.

12. A családnak a községgel való kiemelt sajátos összefüggéséből mindenekelőtt könnyen fogjuk érteni, miért állítja a római jogász a családíság közvetlen alapjául a magában véve genericus jelentőségű manust vagy potestast fel; s hogyan volt aztán ezen alapon egészen természetesnek vehető, a családhoz tartozók között mindennemű, különben természetes különbségeknek, tekinteten kívül hagyása. Hogy a családi hatalmat meghatározhassuk, nem is lehet tehát annak csak konkrét tartalmából kiindulni; hanem előbb meg kellett hogy kapjuk mi az a manus, illetve potestas általános értelme szerint?

Alapjában véve erre csak így felelhetünk: a manus vagy potestas az egyéni jogosultság állami elismerésének kifejezése; közelebbi tartalma szerint tehát az egyéni akaratnak jogivá alakulása, oly értelemben, hogy az a közakarattal (iussus populi —

lex) congruens. A miből következik, hogy lényegileg véve a kettő között alaptulajdonsági különbségek is csak annyiban képzelhetők, a mennyiben a jog közvetlen alanyának, az államnak céljai és az egyéniek egymástól általában véve elkülönülőknek vagy épen ellentéteseknek is gondolhatók. Tisztábban és határozottabban ezen, a dolog természetéből folyó tételek, sehol sem fordulnak elő mint a rómaiaknál. A jog mint hatalom, a mint láttuk, szerintők csak abszolút jellegű lehet. Így van-e ez a jognak átvitt alakjánál is, az egyéni alanyi jognál? Annyira így, hogy még a későbbi teljesen átalakult jogi és társadalmi viszonyok mellett sem tudták ezt másképp képzelni.

Legközvetlenebb bizonyítékunk erre nézve, mindjárt jogi terminológiájuk.

13. A teljes mérvű alanyi jogosultság megjelölésére, ugyanazon kitételeket találjuk, melyeket a magistratusra átvitt községi hatalom kifejezésére használtak. Valamint az ősi szervezet első hatóságának kormányzói hatalmát, ugy a családfőt is „manus“-nak nevezik: „omnia manu a Regibus gubernabantur“; a midőn pedig ezen kezdetleges és képletes jellegű kitévelt a közhatalomnál a már abstractabb és általánosabb „potestas“ „imperium“ váltják fel, ugyanez történik a családi hatalomnál is; persze azon önként értetődő közelebbi determinációval, a mit itt a dolog természete hozott magával: a rex hatalma „regia potestas“ „regium imperium“, a consulé „consularis potestas“ „consulare imperium“, a princepsé „potestas principis“, — a paterfamiliasé „patria potestas“, „domesticum imperium.“ A község hatósága „magistratus populi“; a háztűz ura: „magistratus domesticus.“ A község hatóságának közbelépési módja, hatalmi eljárása: „iudicium regium, — legitimum“: a családfőé „iudicium domesticum.“¹²⁾

¹²⁾ A „manus“ mint regia potestas Pomponiusnál D. I, 2. 2 § 1. A manus és potestas állandó terminologiai jelentősége a paterfamiliasra vonatkoztatva, nem szorult bizonyításra. Az „imperium“ „magistratus domesticus“ „iudicium domesticum“ kitételeket illetőleg pedig l. p. Gell. N. A. X. 23. Seneca, de benef. III. 2. Tacit. Ann. XIII, 32. Sueton. Tiber. 35. stb. V. ö. Roszbach, Unters. üb. die röm. Ehe. 12. kv. old. Hasse. Das Güterrecht d. Ehegat. 171 kv. old. Különösen Voigt, die XII. Tafeln. 93 §.

De még biztosabban igazít útba az, a mit e kifejezések alatt értettek.

14. A magistratus imperiumának nincs más korlátja a község alapintézményeiben kifejezésre jutott közérdek, közjó kötelező szem előtt tartásánál. Az imperium osztatlan jogosultság. A kormányzati jogok hatásköri szétbontása, a római előtt közjogi lehetetlenség, a minthogy az újabb jogtörténeti tudományban is ennek kísérlete hiú törekvésnek vehető. Az imperiumnak még polgári, katonai és vallási körök szerint felvenni szokott általános megkülönböztetését sem találtam keresztül vihetőnek, mivel az erre alapul szolgálható viszonyok megfelelő szétválasztása a tulajdonképeni értelemben vett rómaiság idejében fel nem található. Az államnak katonai szervezete az alkotmánynak nem része, hanem maga az alkotmány; míg ismét a vallási szervezet: a polgári és katonai intézmények alakító és fenntartó eleme.¹³⁾ A magistratus hívja össze a közgyűlést, terjeszt az elé javaslatot, mondja ki kötelező erővel annak határozatát. A magistratus (rex, consul) a legio feje; az ő kezében van az igazságszolgáltatás, mert épen az élet és vagyon feletti bíraskodás képezi a hatóság rendfentartó eszméjét. Míg ismét a község háztartásának fedezésénél a törzsvagyonnak biztosítása, a tagok keresményének, munkaerejének a közérdek elérése céljából igénybe vehetése, az adó meghatározása és kivetése, az eredeti közjog szerint nem kevésbé a magistratus imperiumából kifolyó jogosultság. Végre, mert a római államközség nem csak politikai, hanem egyuttal vallásközség is, kellett hogy a védő istenség ál-

¹³⁾ Az államhatalom megosztottságának előnyös volta a római államférfiak figyelmét sem kerülte ki. Így állítja Cicero (de republ. II, 23), hogy: „Statuo esse optime constitutam rempublicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optumati et populari confusa modice.“ (V. ö. még de republ. I, 29, 45.). Sőt a köztársaság ideje alatt a legfőbb hatalom körül vívott politikai harcok eredménye első tekintetre épen úgy is tűnik fel, mintha a polgári szabadság biztosítását, csakugyan a hatalmak megosztásában keresték volna. Ámde ez mégis csak látszat; mert ezen elmélet közjogilag tételezve soha sem lett, a mit a közigazgatás további története, valamint az imperium tartalma felől fennmaradt jogi adataink minden kétséget kizáró módon tanúsítanak. A kormányzó hatalom évenkénti közvetlen keletkezése, a magistratus és populus közötti viszony folytonossága és kölcsönös volta, ama szétdarabolást csakugyan nem is tűrte volna.

landó oltártüzhelyének állandó papja is legyen, ki a község és istene között a szakadatlan összeköttetést a cultuscselekmények folytonos teljesítésével fenntartsa. De ezen közeg ismét nem más, mint a község magistratusa, a rex, illetőleg consul: a minnek következtében Rómában külön papi rend ki sem válhatott. És épen csak az államháztartás és vallásügy vezetésének az imperiumban illetően egyesítése magyarázza a római közélet annyira jellemző sajátosságát, mely szerint Rómában az állami intézmények a társadalmiakkal még eredeti, mintegy természeti összefüggésben lépnek elénk, a további fejlődésben egymást folyton feltételezik és támogadják; másfelől, hogy a magistratus egyik legsajátosabb feladata volt, a polgárnak magán gazdasága és erkölcsi magatartása felett örködni, esetleg az e téren tévelygőket a helyes útra, ha szükség büntetésekkel is, terelni.¹⁴⁾

A már kiemelt fogalmi determinatióból származó különbségtől eltekintve, mindezt megtaláljuk a domesticum imperiumban is.

A családfő joga is egységes és oszthatatlan jogosultság. A hatalom tárgya szerint tényleges különbségeket tüntet ugyan fel, de ezek jogiakká a régi alapjog értelmében soha sem válhattak. A jogosultság tartalmilag abszolút és kizárólagos. Személyi vonatkozásban a paterfamilias a család tagjai felett korlátlan fegyelmi hatalommal (domesticum imperium) bírt, a melyet saját iudiciuma (domesticum) alapján gyakorol: a bűnt halállal fenyitheti (ius vitae ac necis); családjából kitzszithatja, elűzés, (e conspectu abire iubere) illetőleg eladás (ius uendendi, emancipatio) által; vagy bármely más a jog és szokástól bevett módon büntetheti (castigatio, coërcitio, animadversio, punitio). Sőt a mást anyagilag megkárosított családtagot kártérítés fejében is egyszerűen kiadhatja (noxae deditio) s ezzel minden további kötelezettségétől szabadult.¹⁵⁾

¹⁴⁾ Hogy ezek a római közjog állandó tételei voltak, forrásaink bizonyítják, melyek közül utalhatunk p. Dionys. II, 14. 43; III, 1; Cic. de republ. I, 40; II, 21. V, 2. Liv. I, 42; V, 52; Plutarch. Publicola, 2. Tiber. 16; Plin. H. N. XXXVI, 24. Festus v. Quiritium fosse. Dionys. II. 76: D. I, 2. 2 (Pomponius) stb.

¹⁵⁾ A családfői hatalom személyi vonatkozású tartalma felől számos forráshelyünk van, melyek az abban rejlő „asperum et directum“-ot a lehető

Még teljesebb és kizárólagosabb a potestas vagyoni jogilag: mivel ama határoló tekintetek, melyek személyi vonatkozásában részint a közerkölcs, részint a családtagok jóképességének a közjog szempontjából eredő elismeréséből származtak, itt korlátozólag nem hathattak.

Ósi és állandó alaptétele a *ius civile*nek, hogy a *paterfamilias* akarata vagyoniilag teljesen autonom, kizárólagos oly értelemben, hogy úgy a közvetlen használatnál, mint harmadik személyekkel szemben, csak az érvényesülhet: a család hozzátartozóinak mindennemű vagyoni jogi ténye, csak „*ex persona patris*” jöhet jogi elbírálás alá.¹⁶⁾

15. A potestas civilis ratioja vagyis a család és családi hatalomnak sajátos elvű szervezeti fűződése, ha mondhatnók, még világosabban nyilatkozik a családbeliség keletkezési és megszűnési módjaiban.

Fundamentális eszmének vettem, hogy a családfőség, a míg eredeti jelentőségében állott fenn, a *ius civile*ben önálló intézményi alappal nem bírt; hogy közvetlenül véve a dolgot az atyagi hatalom jogi érvényre csak a *civitas*ban jut. Ezt most már így is mondhatjuk: a családalapítás közönséges feltételei a házastársi egyesülés, gyermekek nemzése a családi hatalom keletkezésének nem jogi okai, és pedig annyira nem, hogy épen azok nélkül is keletkezhetik és fennállhat. Emlékeinkben található számos ide vonatkozó határozványt mellőzve, elég, ha csak *Ulpianus* egyik helyére hivatkozom, mely egyébiránt az egésznek tenorát tartalmazza.

határozottsággal hangsúlyozzák, így p. Dionys. II. 26. Liv. II, 41. Cic. pro dom. 29. Gell. N. A. V. 19. D. XLVIII, 9. 5 (Marcianus): a *ius vitae et necis*ről; Quint. Decl. 258. Nonius Marcell. 450, 22. Liv. XXXIX. 18. Valer. Max. VI. 3 §. 7: a kitaszi tásról (*abdicere*); Paul. R. S. V. 1. §. 1. Dionys. II, 27. Plut. Numa 17: a *iusvendid*ről; Dionys. II, 26. Fest. v. noxa. Liv. VIII, 28. Gai IV, 75: a *noxae datori*ról stb.

¹⁶⁾ V. ö. p. Gai. II, 87. 96. Ulp. Fragm. XIX. 18. 19. D. XLVII. 2. 16. (Ulp). C. J. VI, 26. 11. J. III, 19 §. 4. Dionys VIII. 9. pr. Plaut Cas. II, 2. 3. Cic. Top. 4. stb.

Az Edictumhoz írt commentarius XLVI. könyvében a familia kitétel jogi értelmét taglalva ugyanis ezt mondja: „Pater (autem) familias appellatur, qui in domo dominium habet; recte hoc nomine appellatur, quamvis filium non habet, non enim solam personam, sed et ius demonstramus.“ És hogy a jognak a közönséges felfogástól eltérő voltát annál szembetűnőbbé tegye, azt mindjárt egy megfelelő példával így illusztrálja: „Denique et pupillum patrem familias appellamus.“¹⁷⁾ De Ulpianus tétele, mint ez már a pupillusra vonatkozó további indokolásból is kivehető, még nem az eredeti szervezeti; a minthogy önként merül fel a kérdés: ki az, a ki in domo dominium habet? A directe adható felelet ez: a ki „sui iuris persona,“ vagyis, a kinél a jogalanyiség közvetlenül az objectív jogrend tételére támaszkodik, tehát a civis Romanus azon értelemben, a mint ezt fennebb vettük: „Patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis, siue puberes siue impuberes,“ mondja ugyanazon jogász már egy oly művében (Institutionum l. I.), melynek czélja a dolgokat jogi alapeszmék szerint feltüntetni.¹⁸⁾

A hol tehát nincs suitas: nincs potestas; és viszont, a hol ez megvan: megvan a familia és annak alánya a paterfamilias, a familiabeliség minden további feltétele nélkül.

A civitas körén belül személyi felosztás tekintetéből a fundamentalis categoria egészen megfelelő módon is volt így formulázva: „quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae.“¹⁹⁾ Hogy pedig ezen ellentétben az első tag az, mely a joggal eredeti, közvetlen kapcsolatú, már abból is kitűnik, mert teljesebb volta daczára további különbségeket nem tűrt, és hogy a másik tagban foglalt minősítés csakis amannak ellentétéből vehető. Mihelyt ez nincs meg, azonnal az eredeti és magára állható rész kell is tehát, hogy előálljon. A mi ismét más, ma szokásos kifejezési mód szerint ezt teszi: a suitas, potestas, dominium in domo, keletkezik. És viszont, mihelyt sui iuris egyén egy másikhoz az alap categoria második tagjában foglalt viszonyba jut, vagy csak ezen kapcsolat által érintkezik a községi szer-

¹⁷⁾ D. I., 16. 195.

¹⁸⁾ D. I., 6. 4.

¹⁹⁾ Gai I. 48.

vezettel, suitasról, potestasról, familiaról rá nézve szó sem lehet: a potestas megszűnt. Így értjük, hogy minden jogi tény, a mely hatásában a suitas teljességére megy ki, egyúttal önálló család keletkezését eredményezi; és viszont, mindaz, a mi annak megszűnését jelenté, szükségkép a családi kötelék megszakadását vonta maga után. Vagy részletesebben szólva: keletkezik, illetőleg szűnik meg a család, a család élén álló sui iuris személy, a paterfamilias természeti elpusztulásával halála folytán: „quum paterfamilias moritur, quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere, singuli enim patrum familiarum nomen subeunt;“²⁰⁾ valamint mindakkor, midőn a halállal egyenlő hatásúnak vett capitatis dominatio maxima-t szenvedett.²¹⁾ A régi jog szerint ilyen hatású volt még különösen a hadi fogságba esés is. De ezt később már csak azon módosítással tartották fenn, ha a családfő „illic mortuus sit;“ különben a captivitas jogi hatása csak az, hogy tartama alatt „pendet ius liberorum propter ius postliminii,“ mely utóbbi szerint „si reversus fuerit, omnia pristina iura recipit.“ De ennek daczára az eredeti tétel hatálya annyiban mégis megmaradt, hogy az ellenséges fogságban elhunyt családfő halálának időpontjául, a fogságba esés idejét és nem a természeti véget vették; mert a szolgaság a civitással összeférhetetlen, az abba esés annyi, mint a halál: „eo modo ex numero civium Romanorum tollitur (sc. paterfamilias) proinde ac mortuo eo, desinant liberi in potestate eius esse.“²²⁾

Az alaptétel második része szerint alakult a családbeliség megszűnése: a sui iuris egyén arrogatiojában: a nem sui iurisoknál az eddigi családi kötelék végképeni felbontása és egyúttal egészen ujnak keletkezése által: a) a család női tagjainál az in manum conuentio; b) nemre való tekintet nélkül a mancipatio, valamint adoptio eseteiben.²³⁾ Ezek közül a házasság és mancipatio kiindulási alapom helyes voltát sokkal élelnebben illusztrálják, semhogy azok egyszerű felemlítésénél megállhatnák. Legyen tehát megengedve felőlük, habár a lehetőleg összevonva, a következőket még elmondhatnom.

²⁰⁾ D. L. 16. 195. 2.

²¹⁾ Gai. I. 128.

²²⁾ Gai. I. 128. 129.

²³⁾ Gai. I. 97—107. Ulp. Fragm. VIII. Gell. N. A. V. 19.

16. A házasság természeti lényegét sehol tisztábban, társadalmi és erkölcsi horderejét magasabb nézpontról nem tekintették, mind a „ládsás férfiak“ városában. A társadalmi létet kutató római bölcsekedő azt találja, hogy „prima societas in coniugio est:“ a viszony természetét kutató jogtudós, hogy az „consortium omnis vitae,“ — „indiuidua vitae consuetudo“ és ennél fogva szükségkép „divini et humanae iuris comunicatio.“²⁴⁾ Vagyis, hogy a házastársi életmódra való vágyódásban nem csak a nemi ösztön kielégíthetése, hanem az „ember pár“ erkölcsi egységi érzete nyilvánul. Mint az ember egész lényé, jövőendő boldogsága felett döntő ténynek ezért már eleve vallásos jelentőséget is tulajdonítanak. El volt fogadva, hogy a házasság a kölesönös vonzalom nélkül (adfectio maritalis) sem nem köthető, sem fenn nem tartható;²⁵⁾ de egyttal az is, hogy sem egyik, sem másik irányban a pusztá egyéni tetszésre sem bízható; hogy ahoz, mint a községi életrend egyik alapformájához, ennek is kell hogy szava legyen.²⁶⁾ Végre, hogy az alapos ok nélkül vállalt nőtlenység (caelibatus) az embert erkölcsi és szociális rendeltetésében akadályozó félszegség, s azért az nem is helyeseltető.²⁷⁾

A házastársi viszony ilyen alapon való felfogásából nagyon könnyen érthető is volna, ha a közfelfogás azt tartja, hogy férj és nő együtt állnak a család élén: „dux et princeps generis uocabatur pater et mater familiae.“²⁸⁾ Hogy a jó házi rend felett örködni a nőnek kiváló dicséretére válik: „matris — praecipua laus erat tueri domum“,²⁹⁾ és hogy ezt hatályosan csak úgy te-

²⁴⁾ Cic. de offic. I, 17. D. XXIII, 2. 1. (Modestinus).

²⁵⁾ Hogy a házasság kényszerrel nem tört, forrásaink minden alkalommal mint már ősi jog axiomáját emelik ki: „Liberata matrimonia esse antiquitus placuit.“ C. J. VIII, 39. 2. „inhonestum uisum est, uinculo poene matrimonia obstringi.“ XLV. 1. 134. (Paulus).

²⁶⁾ „Iustae nuptiae — iustum matrimonium“ csak az, mely a vallás és jog szabályai szerint volt kötve.

²⁷⁾ Dionysius állítja (IX, 22), hogy már az ősi időkben is volt törvény, mely házaseletre kötelezett; a mire Cicero is reflektál, midőn a régi jogot utánzó javaslatában a censorok hatalmi körébe tartozónak állítja a nőtlen házasságra szoríthatni. De leg. III, 3: „caelibes esse prohibent.“

²⁸⁾ Festus v. Familia.

²⁹⁾ Dialog. de Orat. 28. Ovid. Fast. IV, 691. 696. Horat. Ep. II 29.

heti, ha az ő kezében is belátása szerint gyakorolható hatalom van letëve: „nuptam in domo uiri dominium accipere oportet adipisci.“³⁰⁾ A római feleség ezen hatalmat és bizalmat meg is érdemelte; mert, miként forrásaink mondják, ő a férjnek csakugyan élettársa a szó legszebb értelmében, kivel fáradalmaít és gondjait megoszthatja: „flagratabque mulier pulcherrima diligentiae aemulatione, studens negotia uiri cum sua maiora atque meliora reddere.“³¹⁾ A ki, ha a házbékéjét az indulatosság és félreértés fenyegetné, csak a házi béke istennőjéhez tartja illendőnek fordulni, őt engesztelő közbelépésre kérvén.³²⁾

Honnan tehát a jog rideg elzárkozása a nővel szemben? Hiszen a római jogtudat különben a természet-aethicai követelményekkel sokkal jobban és őszintébben tudott mindig számolni, mint talán az ujkor „tisztultabb érzülete.“ Abban, a mit a jog mond a római feleségről, nincs egyetlen vonás, melyből hagyományos méltóságára következtetni lehetne. Mindazért, a mit a nő férjének, házának és ez úton a hazának nyújtott, a *ius civile* nem tud többet adni, mint hogy őt is a családfő közös hatalma alatt álló házbeliék közzé tartozónak tekinti; a mi persze egyuttal azt is teszi, hogy férjétől, ha ez egyuttal családfő is, teljesen függő, minden önállóság nélkül való „*persona subiecta*“; vagy hogy mégis a régi jog euphonikusabb specialis kifejezését se mellőzném: hogy „*filiae loco*“ volt.

Ha alapfelfogásom helyes, mind ez azonban könnyen, ha nem is épen magától értetődő dolog. A családnak a községbe mesterséges, szervezeti beillesztése, illetve ezen alapon az egyéni alanyiségben a községi hatalomnak utánzata, elég érthetően ad-

³⁰⁾ Macrob. Sat. I, 52. v. ö. D. XXVII, 10. 4 (Ulp.) Ezen hatalom és bizalom jele, hogy a kulcsok, a *cella vinarianak* kivételével, a háziasszony-nál állnak: Fest (Paul. Diac.) v. clauim: „*clauim consuetudo erat mulieribus dare.*“

³¹⁾ Colum. R. R. XII, praef. V. ö. Terent. Hec. IV, 1. 23. Quint. Declam. III, 3. Liv. XXXVIII, 57.

³²⁾ Val. Max. II, 1: „*Dea nomen (sc. Viriplaca) hoc a placandis uiris fertur assecuta: ueneranda quidem et nescio an praecipuis et exquisitis sacrificiis colenda: utpote quotidianae domesticae pacis custos, in pari iugo caritatis ipsa sui appellatione uirorum maiestati debitum a feminis reddens honorem.*“

ják a rómaiság *ama propriumát*, vagyis azt, hogy a családi állapot mai természeti és jogi alapjának, a házasságnak, csak másodszor jelentőség juthatott; hogy általa sem a férj, sem a nő nézve önálló jogi viszony nem keletkezik, hogy a nőben a már eleve fennálló családi hatalom csak tárgyi kiterjedést kap. A midőn a jog e viszony keletkezéséről azt mondja, hogy a feleség „*in manum conuenit*,” a kifejezés eredeti értelme szerint épen azt akarta jelezni, hogy férje felette nem mint férj, hanem mint *paterfamilias* bír hatalommal. A mit legkirívóbban demonstrál azon eset, a midőn még maga a férj is *manus v. potestas* alatt áll: az *in manum conuentio* ekkor tudvalevőleg az ő személyi viszonyát jogilag egészen érintetlenül hagyva, nejét közvetlenül atyja (resp. apósa) *potestassza* alá helyezvén. Még inkább pedig az, hogy a *potestas* megszűnése alkalmával a nő jogalanyisága szintén a saját személyére különülő familiával demonstráltatik, azon különbséggel, hogy a *suitas* nála más személyek feletti hatalommá nem fokozódhatik; „*mulier autem familiae suae et caput et finis est.*”³³⁾

17. És épen így vagyunk a családnak a római szemében legbecsesebb részével a gyermekkel, a „házasság gyümölcsével.” Gyermekekre, különösen fiakra, a házi vallás, községi és házi munka követelményeinek teljesíthetése végett, minden családnak feltétlenül szüksége volt. A család, a római felfogás szerint sem csak magán érdeket szolgáló intézmény; sőt, a mint fennebb érintve volt, az eredeti községi szervezet sémája szerint, a községnek annyira integráló része, hogy egészi volta és teljessége a családok meghatározott számával függ vala össze. De ettől eltekintve nem szabad a háztűzhelynek, a község telki rendszerében kiutalt szántónak uratlan állapotban maradnia. Ha a háznak nincs vérségi fiörököse: nincs a tűzhelyoltárnak papja, ki az ősök kötelezős mindennapi áldozatát teljesíthetné. E jó démonok ekkor elárvulnak s a község szerencsétlenségének okozói, gonosz szellemeivé lesznek. A telek szétदारabolása vagy egyszerűen egy másikhoz való csatolása, a törvényileg szentesített, megkötött birtok- és határ-rendszert változtatná; a mi pedig azután a közigazdasági

³³⁾ D. L. 16, 195. 5. (Ulp).

viszonyok felforgatását is magával vonná. Ezért kérdezé meg a censor a polgárt: vajon ugy házasodott-e, hogy gyermekekre is van kilátása? A hol pedig a természet ezen ajándékát visszatar- totta volna, az érintett tekintetektől vezetve, már az ősi jog is útát és módot nyitott, melylyel a természet máshol szeszélyes bőkezűségének felhasználásával, amaz érdekek fedezhetők voltak. És a jog itt annyira liberalis, hogy a családfő akarátának kor- látjaként semmi egyebet oda nem állított annál, hogy az örök- befogadásoknál „non temere et inexplorabile“ járna el.

Ezen oldalról szemlélve a dolgot, bizonynyal valóságnak ve- hetni forrásaink tudósítását ama benső és kölcsönös viszony felől, mely az atya és gyermek között a család kebelében fennállott;³⁴⁾ valamint azt is ismét, hogy a családi kötelektől eltekintve, az értelmileg és fizikailag odafejlődött figyermek, mint *civis roma- nus*, a *civitas* adta jogok korlátlan alányának vétetett.³⁵⁾

És mi ezzel szemben a gyermeki, illetve atyai viszony jogi axiomája? A paterfamiliás volt légyen természeti értelemben is vehető atya vagy nagyatya, családjához tartozóinak számát tet- szése szerint változtathatja. Emancipatió által gyermekeivel min- den összeköttetést végkép elvághat, s nincs jogi forum, melytőle indokait csak számon is kérhetné.³⁶⁾ Honnét, kérdjük ismét, a jog e bámulatos egyoldalúsága, a gyermeki jogok teljes mellőzése? Felleletünk egyszerű: onnét, mert a római családnak szoros jogi értelemben véve nincsenek mai értelemben vehető gyermekei. A

³⁴⁾ L. p. Liv. VII. 4. Cic. de Offic. III, 31. Senec. de benef. III, 37 : a családbeliek gondos élelmezéséről; Dion. XX. 13. Plut. Cato m. 16; a gyer- mekek erkölcsös neveléséről; Gell. N. A. IV, 12. Plin. H. N. XVIII, 3: a gazdaság ezen czélokából való józan vezetéséről; különösen Cicero szép helyét, mely után csaknem azt mondhatná az ember, hogy a római polgár nemzedé- kében halhatatlanságát szemlélé: „Quid procreatio liberorum, quid propaga- tio nominis, quid adoptiones filiorum — significat nisi nos futura etiam co- gitare.“

³⁵⁾ D. I. 6. 9. (Pomponius): „Filius familias in publicis causis loco patris familias habetur“. V. ö. Gell. II, 2; a mi hogy nem is lehetett máskép, könnyű belátni, mihelyt meggondoljuk, hogy a családfői hatalom normalis kö- rülmények mellett csak a paterfam. halálával szülvén meg, a férfi nemzedék a köztügyekre nézve különben teljesen elvész vala.

³⁶⁾ D. XLVII, 10. 7. 3. Ulp. V. ö. Dionys. II, 25.

gyermek és atyja közötti személyi viszony megállapításánál, a jog az általános alapkategóriánál megállott; e szerint pedig a gyermek máskép mint „*quaedam persona — alieno iuri subiecta*“ minősíthető nem volt. Mert a patria potestas nem az atyaság vérségi viszonyából eredő superioritás postulatuma, hanem a *suae et alienae potestatis*-féle közönséges kategória szétválasztó általános oka: az az ismérve, melyhez az állam az egyéni jogosultság teljességét önmagára vonatkoztatva szükségképen kellett hogy kösse.

Ha ezen magyarázatban meg nem nyugodva ama sajátos tünemény felől a római klasszikus jogászt kérjük meg, ő persze csak stereotyp feleletét hallatja: hogy ez é p e n római „*proprium*“, s mindjárt elismeri, hogy csakugyan „*nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem.*“ Ha pedig valaki még azon további kérdést is kockáztatná: valjon ilyen valóban exorbitans hatalom könnyűszerű elfajulhatásával szemben, volt-e aztán az intézménynek valami correctívája? Kődös és mesterkélt elméletektől elfordulva, habozás nélkül felel a hagyományos jogi praeeptummal: igen is volt, mert „*male iure nostro uti non debemus.*“ És ezt bizvást moudhatta. Mert ama parancs sehol szembeötlőbb bűnösséggel mellőzhető nem volt, mint a családdal szemben: melynél a jog tételei szükségkép a vallás és erkölcs tételeibe mennek át, melyek szerint a jogi alap complementuma a „*pietas*“, „*honor*“, „*maiestas paterna*“ és ezek intézménye a „*mos patrius*“³⁷⁾ mindig éber ellenőrével a „*consilium necessarium, propinquorum et amicorum*“-mal, mely meghallgatja a nő és gyermekek panaszát és visszatartja vagy pellengérré állítja az indulatoskodó vagy kegyetlenkedő atya igaztalan eljárását.³⁸⁾

Csak így is érthető, hogy a világtörténet nagy színterén oly vakítólag ragyogott római majestasnak nem volt fényesebb és melegebb sugara annál, melyet épen a római családi élet tüzhelyeiről gyűjtött.

Dr. Farkas Lajos.

³⁷⁾ Cic. de inu. 11. 37. de republ. IV, 16. Liv. IV. 45.

³⁸⁾ V. ö. Dionys. II, 15. 25. Val. Max. V. 8. Senec. de clem. I. 15. Gell. N. A. XVI. 21.